

GYÓGYSZER VAGY DROG? – JANUS-ARCÚ GYÓGYNÖVÉNYEK NYOMÁBAN

Mandragórától a kokalevélig

Valóban sikít a mandragóra gyökere? Mire használták a középkorban a boszorkánykenőcsöt? És mi köti Harry Pottert a budai Várban megbújó alkimista laboratóriumhoz? Az Arany Sas Patikamúzeum rendhagyó tárlatvezetése a gyógyszer és a kábítószer történetét járta körbe, számos kultúrtörténeti példán keresztül.

A budai Várban álló, Tárnok utcai Arany Sas Patika értékes építészeti, kereskedelmi és gyógyszerésztörténeti emlék, hiszen a XV. század óta működött itt kereskedőház, a budai „mercerie”, vagyis üzletutca egyik épületében. A Dísz téren működő Arany Egyszarvú patikát a XVII. század utolsó harmadában nyitotta meg *Bósi Ignác*. Ezt az üzletet vásárolta meg és költöztette át a Tárnok utca alá *Hinger János*, aki egyszersmind új nevet is adott neki: 1740-től Arany Sas Patikaként az I. világháborúig szolgált a betegeket.

Az egykor freskókkal gazdagon díszített aprócska múzeum még ma is őrzi középkori jellegét, az alacsonyan futó boltívei, szűkös belső terci arról is tanúsodnak, hogy az évszázadok alatt az épületet számtalanszor átépítették. Az egykor itt működő patikára a korhű, XVIII. századi gyógyszerészterület enteriőrje is emlékeztet: a jókora öblös szekrényen és a tárlókban

sorakozó hófehér-kék mázas edények, patikamérlegek, üvegtartályok a gyógynövények, a ki tudja, hányféle ásványok, porok, esszenciák tárolására szolgáltak. A patikamúzeum gyűjteménye 1974-ben önállósodott, a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum gyógyszer-történeti gyűjteményéből jött létre.

Piton professzor és az alkimisták

Jancsikity Erzsébet könyvtáros-muzeológus rendhagyó tárlatvezetése egyszerre drogrevenüció és kultúrtörténeti érdekességeket is felsorakoztató különleges történelemóra, amelynek illusztrációja maga a múzeumi enteriőr. A téma, a gyógyszer-történet és a drog kapcsolódása már a helyszínből következik: a drog ugyanis olyan szárított növényrészeket jelent, amelyeket a gyógyászatban használtak, ugyanakkor némelyikkel könnyen el lehetett érni bódító vagy éppen tudatmódosító hatást.

– A középkori patikák inkább bódéféleségek voltak, ahol a patikus a szárított növényekből készült gyógyító szereket,

illetve fűszerszármazékokat árusított, olyan használati tárgyakkal egyetemben, mint például az egyszerű szárvának örleménye vagy a bezoárkö, amelyeknek a hozzájuk fűződő legendán és a placebo-hatáson kívül az égvilágon semmilyen gyógyhatásuk sem volt. A mai fogalmink szerint működő patikák a reneszánsz idején alakultak ki – kezd a gyógyszerészet történetébe Jancsikity Erzsébet.

Akkoriban a patikaszerkezteteket az officina mellé épített, a vevők elől elzárt laboratóriumokban készítették. A füstös, gyógynövényillattal, fűszerekkel és porokkal telített, fullasztó levegőben nem lehetett könnyű a munka. Az Arany Sas Patikamúzeum officinája mögött is található egy ilyen aprócska műhely, amelynek sötét alapon arany csillagokkal borított freskói a XV. században készülhettek, utalva arra, lehetett valamiféle alkimista tevékenység a budai Várban, bár a festés a reneszánsz kori dívatnak megfelelően lehet asztrológiai jellegű is.

A szűkös helyiséget látni Harry Potter-rájongóknak kötelező, hisz pontosan olyan, mintha Piton professzor szobájába lépnénk. Az alacsony boltozatú szobában a plafonról kitömött bagoly, óriásgyík és aligátor lóg a fejünk fölé, a sarokban tűzhely, az öreg polcokon koponya, lombikok és edények sokasága. Talán aranycsináláshoz, vagy épp az örök élet italának előállításához használták az ilyesfajta eszközöket a jó pár száz évvel ezelőtt itt tüsténkedő patikusok, akik legalább annyira hittek az alkimiaiban, mint a mesebeli Albus Dumbledore professzor, és a valóságban is létező *Nicolas Flamel* és társai.

A középkorban a patikus személyét a sejtelmes praktikák és a gyógyítás misztikumuma lengte körül. A XVI. században vált csak el az alkimia az iatrokémia tudományától, azaz az orvosi vegytantól, ami *Paracelsus* (1493–1541) nevéhez fűződik.

A tudós a régi, több szer keverékéből álló gyógyszerek helyett a hatóanyag kivonását tartotta fontosnak destillátum (párlat), extractum (száraz kivonat) vagy tinctura (nedves kivonat) formájában. E módszerek mellett bevezette a mérgek, a fémek és a fém sók alkalmazását a gyógyításban. A baseli egyetemen az öt hallgató diákok aztán Európa-szerte elterjesztették a radikalizáló újításokat, amelyek hazánkba is eljutottak: a XV. században a magyarok közül sokan külföldi egyetemeken szereztek diplomát, mivel nálunk nem volt még ilyen irányú felsőfokú képzés.

Körülbelül a XVII. század derekától vált szét az orvosi és a gyógyszerészi hivatás – bár az akadémiai képzettséget hazánkban még nem irták elő. Ha valaki patikát akart nyitni, tanulóévei lezárultával approbatiót kellett tennie a város gyógyszerészei és fizikusai előtt. 1771-től a Nagyszombati Egyetem orvosi kara vizsgáztathatta a gyógyszerészeket, akik így a magister pharmaciae cím birtokosai lehettek. Az egyetemi diplomával járó doctor pharmaciae titulust 1859-től volt jogosult kiadni a pesti egyetem.

Bolondító galóca

Már a történelem kezdetén felfedezte az emberiség a légyölő galóca, vagy népies nevén a bolondgomba hallucinogén, tudatmódosító hatását, előszeretettel használták a természeti népek varázslói, sámánjai például a révület elérésére. A középkori Európában azonban nem volt kultúrája a droghasználatnak. A fájdalom csillapítására alkoholt, valamint gyógynövényeket használtak – ez utóbbiakat inkább gyógyításra, nem élvezeti szerként, mint például az ókortól ismert mandragórát. A középkori herbáriumokban – mint a már említett népszerű fantasztörténetben, a Harry Potterben is – embertestü gyökér-

JANCSIKITY ERZSÉBET könyvtáros-muzeológus rendhagyó tárlatvezetése egyszerre drogrevenüció és kultúrtörténeti érdekességeket is felsorakoztató különleges történelemóra

rel ábrázolták, és úgy tartották, ha kirántják a földből, sikitani kezd. A valóságban a nagyobb példányok gyökérzete tényleg emlékeztet az emberi testre. Talán az ókori görögök jártak a legközelebb az igazsághoz, mikor a gyökerét nyugtató hatásának, ám a levelét őrülséget hozó méregnek tartották – merthogy a levelében van jelen a legnagyobb koncentrációban az atropin nevű alkaloida. Egyébként idősebb *Pliniusnak*, az ókori római polihisztornak volt némi humorérzéke: használatát életuntság ellen ajánlotta.

A boszorkánysághoz, az ehhez kötődő hiedelmekhez ugyancsak bőven hozzátették a magukét a növényi drogok. A középkori emberek úgy hitték, a boszorkányok seprűnyélen lovagolnak, e tévhit elterjesztéséért leginkább a boszorkánykenőcs okolható. A boszorkánynak állt asszonyok a porított mandragoragyökeret keverték és meztelen testükre kenték. A bőrön át a drog azonnal felszívódott, víziókat és hallucinációkat okozva. A XVI. században a nápolyi természettudós, *Giambattista della Porta* lebbentette fel a fátylat a praktikáról: *Magia naturalis* című könyvében le is ír egy általa elvégzett kísérletet arról, pontosan hogyan is hat a boszorkánykenőcs.

– A középkor folyamán azért előfordult véletlen, tömeges mérgezés is, ezért volt okolható például az anyarozs, az általa okozott betegséget *Szent Antal* tüzeinek is nevezték. A hozzá kapcsolódó hiedelem szerint csak *Szent Antal* sírjánál gyógyulhattak meg e betegségben szenvedők.

A fertőzést a rozs kalászáin megtelepedő tömlősgombaféle okozta, amely toxinokat termel, súlyos epilepsziás görcsöket és hallucinációkat, illetve a végtagok elhalását okozva, ráadásul a parazitagombával fertőzött roszból sült kenyer is mérgező. A betegség jellemzően inséges időkben erősödött fel, mikor a gombaféle könnyebben elszaporodhatott a gyenge termésen – magyarázza a muzeológus. – A búzából készült fehér kenyeret fogyasztó szerzetesek nem betegedtek meg, ám csak az 1771-es fertőzés idején jöttek rá a járványos megbetegedés és az anyarozs közti összefüggésekre.

Érdekes, hogy az anyarozsnak méhösszehúzó hatása is van – innen ered a neve is. Az a tény azonban, hogy az anyarozs tartalmazza az LSD nevű vegyületet, csak véletlenül derült ki: 1943-ban, mikor *Albert Hofman* a lizergsav-dietilamid (LSD-25) nevű alkaloidot vont ki az anyarozsból származó lizergsavból, és annak előállításában „átmenetileg az elmebajhoz hasonló állapotba került”.

Ópiumszívók álma

Az áfiumot, vagyis az ópiumot – máknedvet – elsősorban a Közel-Keleten használták élvezeti, bódító szerként – a magyarázata, hogy az iszlám vallásuk számára tilos az alkoholfogyasztás, ám hogy mit lehet szívni és mit nem, arról nem rendelkezik a Korán. Közép-Európában a mákot étkezési célra fogyasztot-

ták, így nálunk a XIX. századig nem volt igazán elterjedt az ópium használata.

– Az ópiummal elsőként *Paracelsus* gyógyított. Laudatorként, vagyis dicsérendőként aposztrofálta, mivel szerinte ez a szer csillapítja legjobban a haldokló szenvedését. Innen ered az ópium későbbi elnevezése, a laudánium, amelyet sokáig szabadon lehetett vásárolni a patikákban, romboló mellékhatásaira csak később ébredtek rá. Európában elsőként a britek kezdték használni élvezeti szerként, mivel indiai gyarmataik révén hamar megismerték a drogot. Olcsóbb volt, mint az alkohol, és könnyen hozzá lehetett jutni – meséli *Jancsikity Erzsébet*, majd hozzáteszi, a történelem folyamán talán először okozott birodalmak közti konfliktust a drog: a XIX. század első felében az angolok a kínai selyemért és teaért az Indiában megtermelt ópiummal akartak fizetni. Az 1830-as évek végétől a kínai császár ezt nem engedte, de korántsem emberbaráti okokból, hanem mert sérelmezte, hogy csökkent a birodalmába áramló ezüst. Ez vezetett a kínai ópiumháború kirobbanásához, és ahhoz, hogy Kínában tömegessé vált az ópiumfogyasztás – igaz, kezdetben a kínai parasztok a fáradtság leküzdése végett szívták a drogot –, olyannyira, hogy a XX. században különkórházakat kellett elkülöníteni a függők kezelésére.

Az ópium Európában is komoly karriert futott be, igaz, inkább a művészvilágban: a szimbolisták, *Verlaine*, *Baudelaire* előszeretettel alkalmazták a költői ihlet beindítójaként, ahogyan a magyar festőzseni, *Gulácsy Lajos*, vagy *Kosztolányi Dezso* unokatestvére, *Csáth Géza* is.

A kokacserjéből előállított kokain kiváló példája annak, hogy egy anyag lehet egyszerre gyilkos élvezeti szer és frissítő is. Egy *John Pemberton* nevű amerikai gyógyszerész a kokalevelet felhasználva kísérletezte ki gyógyborát, amely később *Coca-Cola* néven az amerikai kultúra és életérzés szimbólumává vált. Igaz, a századfordulón rendeletben szabályozták, hogy az üdítő alapanyagát meg kell fosztani kokaintartalmától. A drog sokak szemében függőséget okozó, a lassú leépüléshez vezető szer szinonimája, de talán bele sem gondolnak, hogy „mindennapi mérgeink”, a koffein vagy a nikotin is hasonló alkaloidok, élnkítő hatásuk mellett szenvedélybetegséghez is vezethetnek.

Szentei Anna